УДК 37.091.12: 81’243: 008

Ушакова Людмила Іванівна
аспірант,
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

Ушакова Людмила Ивановна
аспирант,
Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г.Шевченка

Ushakova L.I.
Chernigov T.G.Shevchenko National Pedagogical University

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА СКЛАДОВА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

LINGUOCULTUROLOGICAL COMPONENT OF LANGUAGE PERSONALITY

Анотація: Досліджено сутність мовної особистості та шлях її трансформації в умовах середовища, що постійно змінюється. Виявлено, що кожний рівень мовної особистості має лінгвокультурологічну складову. Це доводить її важливість у структурі мовної особистості. Лінгвокультурологічна складова розкриває національну свідомість, менталітет, картину світу носіїв мови, які впливають на формування мовної свідомості, що є основною характеристикою мовної особистості. Тому впровадження лінгвокультурологічної компетентності в мовну освіту є нагальною потребою часу.

Ключові слова: мовна особистість, вторинна мовна особистість, полікультурна мовна особистість, лінгвокультурологічна компетентність, картина світу.

Аннотация: Исследована сущность языковой личности и путь её трансформации в условиях постоянно изменяющейся среды. Определено, что каждый уровень языковой личности имеет лингвокультурологическую составляющую. Это доказывает её важность в структуре языковой личности. Лингвокультурологическая составляющая раскрывает национальное сознание, менталитет, картину мира носителей языка, которые влияют на формирование языкового сознания, что является основной характеристикой языковой личности. Поэтому внедрение лингвокультурологической компетентности в языковое образование является необходимой потребностью времени.
Ключевые слова: языковая личность, вторичная языковая личность, поликультурная языковая личность, лингвокультурологическая компетентность, картина мира.

Summary: The language personality essence and the way of its transformation in a constantly changing environment were investigatet. It was determined that each level of language personality has a linguoculturological component. This proves its importance in the language personality structure. The linguoculturological component uncovers the national consciousness, mentality, the native speakers' picture of the world, that affects the formation of linguistic consciousness, which is the main characteristic of language personality. Therefore, the introduction of the linguoculturological competence to language education is a necessary need of time.
Key words: language personality, the second language personality, multicultural language personality, linguoculturological competence, picture of the world.

Постановка проблеми. У центрі сучасної антропоцентричної парадигми стоїть поняття «особистість». Філософський словник дає таке визначення особистості - людина як суб'єкт суспільних відносин, носій свідомості та

системи суспільно значущих якостей, детермінованих конкретно-історичними умовами життя суспільства [11, с. 470]. В теорії мови й суміжних з нею дисциплінах центральне місце займає мовна особистість. Необхідність зміщення інтересів дослідження з об'єкта пізнання (сама мова) на суб'єкт (людина, творець висловлювань) підтверджує й думка Ю.М.Караулова, який вважає, що допоки моделі навчання мови будуть обмежуватися рамками системного представлення самої мови й не втручатимуться в структуру особистості, мовної особистості, вони приречені залишатися чимось зовнішнім, далеким по відношенню до об'єкта навчання мови [5, с. 4].

Мовна особистість - наскрізна ідея нового етапу розвитку мовознавства, яка пронизує всі аспекти вивчення мови. У теорії навчання іноземних мов говорять про вторинну мовну особистість, яка формується завдяки прилученню до культури народу, мова якого вивчається, тобто до нерідної мови й культури, що робить її спроможною до адекватної взаємодії з представниками цієї культури.

Подальший розвиток науки та зміни в оточуючому нас соціумі призводять до трансформації поняття «мовна особистість». Ситуація глобалізації викликає необхідність перегляду підходів до навчання іноземних мов у світлі полікультурної направленості процесу формування мовної особистості. Міжкультурна комунікація – діалог двох культур (рідної й іноземної, мова якої вивчається) розглядається в таких умовах лише як частина полікультурної комунікації, яка представляє собою взаємодію рідної культури з будь-якою іншою культурою, яка відбувається засобами мови глобальної комунікації - англійської або засобами інших мов. В таких умовах у більшій мірі затребуваною є не вторинна мовна особистість, яка у процесі навчання іноземної мови залучається лише до концептуальної системи носіїв іншої (іноземної) мови, а полікультурна мовна особистість, у якої сформована здібність і готовність до взаємодії з представниками різних країн і культур за рахунок знання їхньої концептуальної системи [13, с. 18].

Мовна особистість є предметом дослідження лінгвокультурології, науки, що вивчає прояви, відображення і фіксацію культури у мові і дискурсі, яка безпосередньо пов'язана із вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвістичного комплексу [6, с.12].

В.В.Воробйов наголошує на ряді специфічних особливостей лінгвокультурології як наукової дисципліни. Найголовніші з них такі: 1) лінгвокультурологія – це наукова дисципліна синтезуючого типу, яка є граничною між науками, що вивчають культуру та філологію (лінгвістику), питання навчання мови є тут другорядними; 2) головними проблемами лінгвокультурології є методологічні (філософські) та філологічні; предметом змісту лінгвокультурології мають бути національні форми буття суспільства, сформовані на культурних цінностях конкретно-історичного суспільства; 3) предметом дослідження лінгвокультурології є матеріальна і духовна культура, синтетично створена людиною і виражена у мові, іншими словами – все те, що складає мовну картину світу; 4) лінгвокультурологія орієнтується на нову систему культурних цінностей, висунутих новим мисленням, сучасним життям суспільства, на повну, об'єктивну (а не вибіркову) інтерпретацію фактів у різних сферах культурного життя країни [3, с.32 - 36].

У лінгвокультурології мовна особистість розглядається в триєдності: «мова – національна особистість – культура» (В.В.Воробйов, 2006). Мовна особистість, сформована на основі такої тріади вміщує в себе духовний, етичний, психічний, соціальний компоненти і постає як можливість реалізувати себе через слово, при цьому її мовленнєво-діяльнісна здібність розглядається не як застосування мови у мовленні взагалі, а як акт самореалізації, демонстрації її компетенцій у мовленнєвому акті з урахуванням цілей, умов комунікації та портрету адресата в рамках мовленнєвих подій різної ступені соціальної значущості [7, с. 31].

Отже, зміст поняття «лінгвокультурологія» спирається на національну свідомість і менталітет народу, а мова розглядається не тільки з точки зору мовних структур, а й з урахуванням культурних норм, традицій, ціннісно-

орієнтованого світобачення, життєвого стилю носіїв мови, моделей національної поведінки тощо, що є необхідним в умовах мовної та міжкультурної комунікації. Вищезазначене дає підстави стверджувати про взаємозумовленість та взаємозв'язок понять «мовна особистість» і «лінгвокультурологія» та їх важливість для удосконалення іншомовної освіти і потребує подальшого дослідження у нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що питання мовної особистості набуло останнім часом особливої актуальності. Багато науковців займалися і займаються вивченням цього феномену. У витоків концепції мовної особистості стояли такі вчені як В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, В.В.Виноградов, Г.І.Богин, Ю.М.Караулов. Розвиток їх теорії з точки зору лінгвокультурології має місце у роботах С.Г.Воркачова, В.І.Карасика, В.В.Красних, В.А.Маслової, В.В.Воробйова, Н.Ф.Алефіренко, Л.І.Курач, О.С.Колесника та ін. У лінгводидактиці дослідженнями вторинної мовної особистості займаються такі науковці як І.І.Халєєва, Н.Д.Гальськова, С.Г.Тер-Мінасова, Х.С.Галієва, Н.О.Мамонтова, І.О.Голубовська, Є.І.Пасов, Л.М.Синельникова, Т.В.Креч, А.В.Соломаха та ін. Зростаючий інтерес до проблеми вторинної мовної особистості в іншокультурному просторі показує перспективу дослідження цього питання не тільки в контексті двомовності, але й в умовах багатомовності, що виводить проблему на новий рівень. Дослідженням полікультурної мовної особистості присвячені роботи В.В.Сафонової, Л.П.Халяпиної, Н.Ю.Буланкиної, С.Ю.Полянкиної та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інтерес до лінгвокультурології пояснюється низкою змін, що відбуваються сьогодні в житті сучасного суспільства, в освітньому просторі, а саме стремління до полікультурного розвитку, діалогу культур і цивілізацій, лінгвокультурної грамотності, що є основою міжкультурного спілкування в іншомовному середовищі. Досягнення цієї науки займають важливе місце у формуванні мовної особистості та становленні концепції мовної освіти у сенсі міжкультурного діалогу.

Роль лінгвокультурології у сучасному мовознавстві й лінгводидактиці дуже велика, адже вона акцентує увагу саме на відмінних рисах культури носіїв мови і вираження цих рис у самій мові. Ця наука дає відповіді на питання: «Які фактори допомагають комунікації?», «Що ускладнює спілкування представників різних культур?», «Як співвідносяться між собою мова й культура?», «Яким чином мова відображає світ?», «Яким є вплив мови на формування особистості?», «Як у мові відображається колективний менталітет?», «Як за допомогою мови формується національний характер?», «Що таке «конфлікт культур?», «Чому світ занепокоєний проблемами міжкультурних конфліктів?», «Як за допомогою мови й культури формується картина світу?» та ін. Звернення до лінгвокультурології з метою пошуку шляхів якісного розвитку мовної особистості та досягнення нової якості освіти визначили мету нашої статті.

Мета статті. Розглянути сутність мовної особистості та роль лінгвокультурологічної складової у її структурі.

Виклад основного матеріалу. Під мовною особистістю розуміють людину як носія мови, що розглядається з боку її здібностей до мовленнєвої діяльності; закріплений переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія певної мови, сформований на основі світоглядних настанов, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій…[2, с. 64-72]. Така дефініція пояснюється тим, що мовна особистість формується в процесі соціалізації (процес включення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості [11, с. 636]) та інкультурації (засвоєння людиною культурних норм, цінностей, надбань певного угрупування, набуття культурної ідентичності, тобто усвідомлення своєї належності до певної культури... [9, с. 300]), які завершуються формуванням свідомості (властивий людині спосіб відношення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях [11, с. 599]) та менталітету (сукупність

установок і можливостей індивіда мислити, відчувати та сприймати світ, ідентифікуючи себе із соціокультурною спільнотою [9, с. 300]) індивідуума.

Мова як феномен культури виступає в такій ситуації засобом формування свідомості й менталітету мовної особистості, а також є показником рівня її сформованості. Через мову людина отримує уявлення про світ, суспільство, членом якого вона є, про культуру, про систему цінностей, моралі, поведінки, а відтак реалізує себе в певному комунікативному просторі у мовленнєвій діяльності та виступає як узагальнений образ носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій, що включає весь спектр лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів, які відображають картину світу. Таким чином, соціальна сутність мови полягає у тому, що вона існує, перш за все, у мовній свідомості (рівень свідомості учасників міжособистісної і міжкультурної комунікації, на якому образи, уявлення, мисленнєві структури отримують мовне оформлення, тобто поєднуються з елементами мовного коду [1]) – колективній та індивідуальній. Відповідно мовний колектив, з одного боку, та індивідуум, з іншого, є носіями культури в мові [4, с.7].

Більшість науковців, які досліджують проблему формування мовної особистості індивідуума під впливом іноземної мови, погоджуються з тим, що вторинна мовна особистість не є окремою сферою особистості, оскільки її формування відбувається на базі вже сформованої первинної мовної особистості у комунікативному просторі рідного мовного середовища. Потрапляючи в іншомовне середовище, у чужу культуру, особистість зазнає змін. Очевидно, що знання, навички, вміння, сформовані на базі рідної мови й культури, не завжди адекватні іноземній культурі й іноземній мові, що робить неможливим повну реалізацію особистості у чужому середовищі. Таким чином, можна зробити висновок, що мовна особистість - єдина система, що вторинна мовна особистість не може існувати окремо від первинної і, що вона впливає на структуру первинної мовної особистості [14].

Процес засвоєння етносом, групою індивідів, особистістю, вихованою в одній культурі, елементів іншої культури, субкультури, картини світу, зокрема прецедентних феноменів (текстів, імен, ситуацій, стереотипів мовного спілкування тощо) називається акультурацією [1]. Найбільш оптимальною її формою для розвитку вторинної мовної особистості, на думку сучасних дослідників, є інтеграційна форма, що зумовлює формування двокультурної особистості [9, с. 301]. Дотримуючись думки про те, що первинна і вторинна мовна особистість не є окремими сферами в рамках однієї особистості, можна зробити висновок, що в процесі акультурації відбувається розширення системи властивостей мовної особистості завдяки збагаченню іншомовною картиною світу, не втрачаючи при цьому рис своєї власної культури.

Акультурація здійснюється шляхом формування етнокультурної та мовно-культурної компетенції. Остання (термін О.О.Селіванової, 2008) є складовою етнокультурної компетенції і є визначальною для лінгвокультурології. О.О.Селіванова дає їй таке визначення – здатність носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переорієнтації, а також організовувати свою комунікативну поведінку та текстопородження згідно з цими культурними знаннями [9, с. 286].

Ми ототожнюємо мовно-культурну компетенцію з лінгвокультурологічною компетенцією, яку, вслід за В.В.Воробйовим, розуміємо як знання ідеальним мовцем-слухачем всієї системи культурних цінностей, виражених у мові [3, с.73]. Тобто, це певна картина світу, що історично склалася для нації, існує у своїх загальних рисах і є специфічною у кожного індивідуума; система знань про культуру, втілена у певній національній мові, тому мовні знаки і вирази потребують позамовного способу їх розкриття [3, с.82].

Лінгвокультурема (базова одиниця лінгвокультурології) представляє собою єдність форми, мовного значення й позамовного (культурного) змісту.

Вона служить для позначення одиниці вербалізації культурного змісту. Таким чином, як зазначає науковець, лінгвокультурологічна компетенція повинна бути представлена не тільки як подвійна система (парадигма), але і як двоєдина діюча функціональна модель, в якій знак, мовне значення і культурний зміст одиниць повинні бути взаємозумовленими. Це означає, що система знаків лінгвокультурем повинна розкривати систему реальних знань про культуру, представлених у вигляді моделі, у якій власне мовна картина світу заглиблюється до лінгвокультурологічної картини світу як компетенції [3, с. 81].

Отже, розглядаючи сутність поняття «мовна особистість» у співвідношенні з лінгвокультурологією, доходимо висновку, що саме лінгвокультурологічний пласт культурно-мовної інформації у свідомості людини дозволяє говорити власне про мовну особистість як представника певної лінгвокультури з етноспецифічними особливостями мовного коду та стереотипної моделі поведінки, які відображають її картину світу. Зважаючи на значимість лінгвокультурологічного складника у характеристиці мовної особистості, В.А.Маслова застосовує термін «лінгвокультурна особистість» і визначає його як закріплений у мові базовий національно-культурний прототип носія певної мови, що складає позачасову й інваріантну частину структури особистості [8, с. 121].

Ю.М.Караулов виділяє у структурі мовної особистості три рівні: 1) вербально-семантичний; 2) лінгво-когнітивний; 3) мотиваційно-прагматичний [5, с. 104]. Для нас безумовну цінність представляє висновок про зв’язок кожного рівня мовної особистості з її національно-культурними рисами, а, отже, з лінгвокультурологічною складовою. До позачасової й інваріантної частини відноситься:

1) на вербально-семантичному рівні: загальнонаціональний мовний тип і стандартна, стійка частина вербально-семантичних асоціацій;
2) на лінгво-когнітивному рівні: базова, інваріантна частина картини світу;

3) на мотиваційному рівні: стійкі комунікативні потреби та комунікативні риси чи готовності, спроможні задовольнити ці потреби, що типізують специфіку мовленнєвої поведінки [12, с. 32].

Таким чином, кожна окрема мова містить у собі національну самобутню систему, яка визначає світосприйняття носіїв цієї мови і формує їх картину світу. Безперечно доцільним є зауваження С.Г.Тер-Мінасової щодо необхідності більш глибокого і ретельного вивчення світу (не мови, а світу) носіїв мови, їх культури в широкому етнографічному сенсі слова, їх способу життя, національного характеру, менталітету тощо, тому що реальне вживання слів у мові, реальна мовленнєва діяльність значною мірою визначається знанням соціального і культурного життя мовця саме мовою мовного колективу [10, с. 269].

Використання іноземних мов як спосіб пізнання світу, залучення до культури різних народів, діалог різних культур, що сприяє усвідомленню людьми належності не тільки до своєї країни, певної цивілізації, а й до загальнопланетарної культурної спільноти – це ідеї формування полікультурної мовної особистості з лінгвокультурною складовою в її структурі. Ми вбачаємо впровадження лінгвокультурологічного компоненту мовної особистості в мовну освіту через формування у студентів лінгвокультурологічної компетентності (компетенції), під якою розуміємо якість мовної особистості, виражену лінгвокультурологічними знаннями, спеціальними вміннями та особистісними якостями, яка дозволяє їй інтегруватися у світову культуру і брати участь у міжкультурній комунікації, уникаючи міжмовних та міжкультурних конфліктів. Така полікультурна мовна особистість набуває ознак, так би мовити, полікодовості, тим самим удосконалюючи свої адаптивні механізми, здатність до навігації в різних інформаційних просторах і т.д. Саме така мовна особистість здатна здійснювати міжкультурну й полікультурну комунікацію, реалізовуючи тим самим прагматичні цілі мовлення.

Висновки і пропозиції. Отже, звернення до теорії мовної особистості є, безперечно, новим кроком у мовній освіті, зокрема у питанні навчання

іноземних мов у процесі підготовки людини до життя у сучасному полікультурному світі, що вимагає більш глибокого і ретельного вивчення картини світу носіїв мови, їх культури, способу життя, національного характеру, менталітету тощо. Лінгвокультурологічна складова мовної особистості носить чіткий відбиток національного колориту, що пронизує всі рівні організації мовної особистості і на кожному з них набуває своєрідної форми втілення. Це робить її визначальною для мовної особистості загалом та необхідною для полікультурної мовної особистості зокрема. Тому, іншомовна освіта з точки зору полікультурності повинна бути переосмислена у питаннях сутності й змісту цілей. Формування лінгвокультурологічної компетентності, яка базується на ідеях лінгвокультурології, має, з точки зору лінгводидактики, дуже важливе значення і дозволяє вирішувати такі задачі, як розвиток у мовної особистості: здібності сприйняття фактів іншомовної культури, свідоме засвоєння іншомовних, іншокультурних засобів спілкування, диференціація дискурсивних здібностей в умовах міжкультурного спілкування; комплексної білінгвальної і полікультурної здібності мовної особистості до лінгвокультурного порівняння культур, розвитку почуття належності до рідної культури, усвідомлюючи себе одночасно суб'єктом полікультурного й мультилінгвального світу.

Список літератури

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/slovnyk.
2. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г.Воркачев // Филологические науки. – 2001. - №1. – С. 64-72.
3. Воробьёв В.В. Лингвокультурология / В.В.Воробьёв // М.: Издательство Российского университета дружбы народов. – 2006. – 330 с.

4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 447 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов // М.: 1987. – 163 с.
6. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
7. Мамонтова Н.А. Вторичная языковая личность в онтогенезе: уровни лингвокультурологического описания (на материале начального этапа обучения английскому языку русскоязычных учащихся) /Н.А.Мамонтова // Дис. … канд. филол. наук. – М.: 2010. – 210 с.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология: [Учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / В.А.Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Тер-Минасова С.Г. Союз нерушимый языка и культуры: проблематика межкультурной коммуникации в теории и практике РКИ // Тер-Минасова С.Г. / XII конгресс МАПРЯЛ «Русский язык и литература во времени и пространстве» под ред. Вербицкой Л.А., Лю Лимигя, Юркова Е.Е. - Шанхай: Изд-во унрверситета иностранных языков, 2011. – Т.3. – С. 268-272.
11. Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. – 2. вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
12. Халяпина Л.П. Методическая система формирования поликультурной языковой личности посредством интернет-коммуникации в процессе обучения иностранным языкам. Дис.… докт. пед. наук. – СПб.: 2006. – 426 с.
13. Халяпина Л.П. Методическая система формирования поликультурной языковой личности посредством интернет-коммуникации в процессе обучения иностранным языкам. Автореф. дис. … докт. пед. наук. (13.00.02). – СПб.: 2006. – 48 с.

14. Хоменко А.В. Формирование вторичной языковой личности как фактор совершенствования иноязычной подготовки в экономических вузах. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gramota.net/materials/2/2013/11-2/50.html